

סימן יח

לפני עיור בשיווק מיץ

ראשי פרקים

שאלה

- א. 'לפני עיור' באכילה ללא ברכה
 ב. האם תלין לקולא באכילה ללא ברכה?
 ג. האם עשה דצדקה דוחה ל"ת ד'לפני עיור'
 ד. 'לפני עיור' במקום חשש לאיבה
- ה. אימתי המוכר אינו בגדר "מכשיל"
 ו. בין איסור "לפני עיור" לאיסור "מסייע"
 ז. נתינת אוכל לחשוד על הפרנסה
 ח. טעימת מיץ בעלמא
 מסקנות

* * *

שאלה

הוצע לאדם להתפרנס משיווק מיץ. הוטל עליו לעבור מבית לבית ולהציע לבני הבית לטעום מן המיצים השונים שהחברה מייצרת. מטבע הדברים, חלק מן האנשים שהוא פוקד את ביתם ומגיש להם מן המיץ לטעימה אינם מברכים, ונמצא שהוא מכשיל אותם בעבירה של אכילה ללא ברכה. ושאלתו היא: האם מותר לו לקבל על עצמו עבודה זו?

א. 'לפני עיור' באכילה ללא ברכה

כתב הבית יוסף (אורה חיים סימן קסט):
 וכתב ה"ד יונה בסוף פרק אלו דברים (מב, ב ד"ה לא) יש למדין מכאן שאין ראוי לתת לאכול **אלא למי שיודע בו שיבודך**. ונראה שכיון שמתכוון לעשות מצוה שנותן בתורת צדקה מותר ע"כ.
 ואין דבריו נראים דהא ליתן לשמש נמי מצוה הוא, ואפילו הכי לא יתן לו אלא אם כן יודע שנטל ידיו.

וכן פסק בשו"ע (שם, סעי' ג) שאסור להגיש פת בפני מי שאינו יודע בו שמברך, ואף הרמ"א לא השיג עליו אלא במקרה שעושה כן לשם מצות צדקה, וכדעת ר'

יונה. ואם כן, הפוסקים אסרו במפורש להגיש אוכל לפני ישראל החשוד על אכילה בלא ברכה, עד שידע בוודאות שהוא עתיד לברך על המזון. ואם החשוד נכשל באכילה ללא ברכה – המגיש עלול לעבור על "לפני עיור".

ולכאורה מדובר באיסור דאורייתא גמור של הכשלה בעבירה, ודמי ממש למסירת כוס יין לידי הנזיר. אלא שכדי להתחייב ב"לפני עיור" דאורייתא, המכשיל והנכשל צריכים לעמוד ב"תרי עברי דנהרא", דהיינו שהנזיר לא היה יכול להשיג את היין בלעדיו. ויוצא שאף בנד"ד מזיגת המיץ למי שאינו מברך אסורה מעיקר הדין, ואין כל דרך להתיר אותה. שהרי המיץ מצוי בידי המשווק, והלקוח אינו יכול לשתות אותו אלא על ידי פעולת המזיגה, ואין לך הכשלה גדולה מזו.

ואמנם השתיה בלא ברכה אינה אסורה מדאורייתא, ונמצא שהמוזג אינו מכשיל את חבירו אלא באיסור דרבנן בלבד. אך האחרונים הסתפקו שמא גדול כוחו של המכשיל מן הנכשל, וגם במקום שהנכשל עובר על איסור דרבנן בלבד המכשיל עובר על 'לפני עיור' מהתורה (עיי' מנ"ח מצוה רלב,

רשאי לתלות שאדם זה העומד לפניו אינו יהודי ואינו חייב כלל בברכות.

אך לאחר העיון נראה שיש לחלק בין המקרים, כפי שנקט הגרש"ז אויערבך.

גם הגרש"ז"א (מנחת שלמה ח"א סי' מד)

התקשה לבאר במה שונה איסור לפני עיור שמקילים בספקו, משאר איסורי התורה שספקן לחומרא. ומכח קושיא זו חידש שלא התירו לתלות בהיתרא במקום שהמכשיל נותן לחשוד את גוף האיסור ממש, אלא רק במקום שמסייע לו בעקיפין.

רק כשהמכשיל מושיט לחבירו את גוף החפצא שבה נעשה האיסור, רק אז הריהו עובר על איסור 'לפני עיור' דאורייתא, ואין הכי נמי יש להחמיר בספקו של איסור זה כשאר איסורי תורה שספקן לחומרא. אך המשנה בשביעית מתייחסת למקרים אחרים, שהנכשל עובר על איסורי תורה בעזרת החפץ שהושיטו לו אך לא בגופו של החפץ ממש.

לדוגמא, מסירת כוס יין בידי נזיר אסורה מדאורייתא מפני שאיסור הנזירות חל על ה'חפצא' של יין זה, ולדעת המנחת שלמה אסור להושיט לו את הכוס אפילו במקום ספק. ולעומת זאת, מסירת המחרשה בשביעית לחשוד אינה אסורה מדאורייתא, מפני שאין איסור שביעית בגופה של מחרשה, אלא רק בקרקע שעתידה להחרש בה. ובמקום שיש לנו ספק אם כוונתו של החשוד לעבירה או לאו, אנו רשאים לתלות לקולא כשאר הספיקות דרבנן. עיי"ש שהביא ראה לכך מהריטב"א (ב"מ ה, ב). אלא שהיתר זה תלוי בתנאים נוספים כפי שנראה לקמן.

וכעין סברא זו רמזה גם בחזו"א (שביעית

סי' יב, ט בסוגריים):

והיינו נמי טעמא דשרינן בשענה שאין

ושד"ח כרך ב עמ' 131). אך גם אם לא נקבל סברא זו, עדיין המכשיל עובר על איסור גמור של לפני"ע מדרבנן, לכל הפחות.

ב. האם תלינן לקולא באכילה ללא ברכה?

ויש להעיר על גוף דברי ר' יונה והב"י – שאסרו לתת אוכל לפני השמש אלא רק במקום שברור לנותן שהשמש יברך – ומשמע, שהם אינם מתירים להסתמך על הספק שמא השמש יברך, אפילו במקום שיש רגלים לדבר.

והרי משנה מפורשת היא במסכת שביעית (פ"ה מ"ו) שיש להקל בספקו של איסור "לפני עיור" ולתלות אותו לקולא, ואפילו כשרוב הצדדים הם לאיסור מותר להסתמך על צד המיעוט להיתר. ומטעם זה התירו לאומן למכור מגל ועגלה לחבירו החשוד על השביעית, ולתלות שהוא זקוק להם להיתר ולא לאיסור, וה"ה בשאר כלי עבודה המיועדים למלאכת איסור והיתר. יתרה מזו, להלכה התירו למכור לו בשביעית אפילו פרה חורשת ולתלות בזה "שהוא יכול לשחטה" כדעת בית הלל (שם, משנה ח). ואע"פ ש"סתם פרה לחרישה קיימא" כמבואר בגמרא (ב"ק מו, א), ובאיסורין אזלינן בתר רובא בין לקולא ובין לחומרא, היא גופא קמ"ל שאין תולין באיסור לפני עיור אלא לקולא. (וצריך עיון מה השתנה איסור זה משאר איסורים שתלינן בו לקולא ולא תלינן ברובא, וראה להלן).

ולכאורה הוא הדין בנד"ד, שמוכר המיץ רשאי לתלות לקולא. שהרי הוא אינו יודע בוודאות מה טיבו של הלכוח המזדמן לו, וביכולתו להסתמך אפילו על האפשרות הדחוקה שיהודי זה עתיד לברך על המשקה, גם אם חזותו אינה מעידה עליו שהוא שומר מצוות. או לחילופין, הריהו

דומה במקום אחר, וכדעת הסוברים שבמצב כזה אין איסור לפנ"ע מהתורה, שלא כדעת המל"מ (מלוה פ"ד, ה"ב), ועיין להלן.

ובנד"ד לכאורה יש לומר שאין איסור בגופו של האוכל או המשקה אלא רק מצד האדם שאינו מברך, ומשום כך אין במסירתו לחשוד על הברכה משום 'לפני עיור' דאורייתא. וכיון שמדובר באיסור דרבנן בלבד, ממילא יש מקום להקל בספקו ולתלותו בהיתרא. (ויש להעיר על הנחה זו מן הגמרא בברכות [לה, א]: "תנו רבנן אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל ... אמר רב יהודה אמר שמואל כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו נהנה מקדשי שמים שנאמר לה' הארץ ומלואה". ומבואר אפוא שאיסור אכילת המזון בלא ברכה הוא בבחינת איסור 'חפצא', והאוכלו ללא ברכה נחשב למועל בהקדש. ורק בכח הברכה להוציא את הטעון ברכה מידי איסורו.

מיהו, כיון שהחייב בברכה ראשונה אינו אלא מדבריהם, מסתבר שחכמים לא הטילו איסור חפצא על המזון קודם הברכה, וצ"ע).

ומסתבר שאף ר' יונה לא הצריך ידיעה ודאית שהשמש מברך בדרך כלל על המזון, ואע"פ שנקט לשון מוחלטת – "שיודע בו שיברך" – לשון זו לא באה לאפוקי אלא מן החשוד על הברכה, וכפי שנקט להדיא במשנ"ב (שם, ס"ק ט):

פי' להשמש דחיישינן שמא מתוך טרדתו ישכח מליטול ידיו, אבל באחר לא חיישינן לזה אא"כ רואהו שרוצה לאכול בלי נטילה.

אלא שמאיך מסתברא מלתא, שכל יהודי המוחזק כמי שאינו שומר תורה ומצוות הריהו בגדר חשוד גם לענין זה, ואם כן בעייתנו חזרה למקומה. ולכאורה

האיסור עדיין מוכן, כמו שמותר למכור שדה לחשוד על המעשר, ולא נאסר אלא לאזור שהגיע לעונת המעשרות...

ולענ"ד גם מצב זה שהמכשיל נותן לו את החפץ קודם זמן איסורו מוגדר כנתינת סיוע עקיף. שהרי החפץ מותר בעצם ורק בהמשך הזמן הוא עתיד להאסר, והדבר דומה ממש למכירת בשר למי שעלול לבשלו בעתיד בחלב.

אמנם ה'אבני נזר' (חלק יו"ד סימן קכו, אות ח) הסתייג מסברא דומה שהוזכרה בתשובת 'אמונת שמואל' (סי' יד), בענין היתר מכירת אווז לגוי אע"פ שמצוי שהוא עובר עליו באיסור אבר מן החי. וטעמו של האמונת שמואל, שהגוי אינו עובר על האיסור באופן מיידי – שהרי עדיין הוא יכול לשחוט את האווז על ידי ישראל, ואיהו הוא דאכשיל אנפשיה שלא הניחו לשחוט לשחוט עבורו. והשואל רצה ללמוד מכאן, שמותר למכור בשר שאינו מנוקד לחשוד על החלב משום שבידו לנקרו. וכתב על כך האבנ"ז: "אך הנה לא בריא לו סברא זו וכתבה רק בלשון "יש לצדד", "וערבך ערבא צריך".

אך כמדומני שמנהג העולם להקל בזה, ופוק חזי מאי עמא דבר שסומכים למעשה על סברת ה'אמונת שמואל' ומוכרים בשר גם למי שחשוד שלא ימלח אותו או שיבשלו בחלב, ואפילו למי שאין בביתו אלא מערכת כלים אחת. וכמו כן מצאנו שמוכרים רכב ומכשירי חשמל גם למי שאינו שומר שבת, למרות שהמדובר בחשש לאיסורי תורה ממש. וככל הנראה אנו מסתמכים בכל אלו על כך שאין מדובר בתרי עברי נהרא ממש, על פי הסברות שהזכרנו. וכמו כן אנו מסתמכים על הסברא שיש אפשרות לנכשל להשיג מצרך

אין מקום להתיר הגשת כוס מיץ לחשוד באיסור דרבנן, ואין סברה להתיר סיוע בידי עוברי עבירה לצורכי פרנסה.¹

ג. האם עשה דצדקה דוחה ל"ת ד'לפני עיור'?

ואמנם דברי רבנו יונה בסופם שהתיר איסור לפנ"ע בגלל מצות צדקה צריכים עיון – מדוע מותר לעבור על 'לפני עיור' לצורך מצות צדקה? אם מפני ש'עשה דוחה לא תעשה' ואתי עשה דצדקה ודחי לא תעשה דהכשלת עיור, הנה הגמרא בכתובות (מ, א) מסיקה:

אמר רב כהנא, אמריתא לשמענתא קמיה דרב זביד מנהרדעא ניתי עשה ונדחה לא תעשה. אמר לי היכא אמריתן ניתי עשה ונידחי ל"ת – כגון מילה בצרעת דלא אפשר לקיומיה לעשה, אבל הכא אי אמרה דלא בעינא מי איתיה לעשה כלל. ולכן אין בכוחה של מצות עשה ד"ולו תהיה לאשה" לדחות את הלאו כשהאנוסה אסורה על האנס. ולכאורה גם מצות צדקה דומה למצוה זו דלקיחת אנוסה, שהרי אם יאמר העני "לא בעינא" ליתא לעשה כלל. אלא שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים בסוגיית אנוסה. רש"י (שם, ד"ה מי איתיה) פירש שמלמדים את האנוסה לומר איני רוצה להנשא לו. ולשיטתו ודאי יש לחלק בין המקרים, ושאיני הכא שאין כל סיבה ללמד את העני לסרב ליטול מאכל ומשקה

בצדקה, ורק שם מלמדים את האשה לסרב כיון שהיא יכולה להינשא לאדם אחר המותר לה. אך הרשב"א (הובא בשטמ"ק שם ד"ה ניתי עשה, וכן דעת ראשונים נוספים כמו הרמב"ן והריטב"א) פירש באופן אחר, שעצם היכולת המסורה בידי האשה לומר איני רוצה מלמדת שהעשה קל ואין בכחו לדחות את הלאו. ולשיטתו, כל מצוה הניתנת למחילה אינה חשובה כשאר המצוות, ואין בכח לדחות לאוין שאינם ניתנים למחילה.

ובשו"ת הרשב"א (ח"א, סי' יח) הוסיף שמסיבה זו אין מברכין על מצות צדקה – משום שהעני עלול לחזור בו ולא ליטול את הצדקה, והוכיח את דבריו מסוגיא זו. ונמצא, שאין בכח עשה דצדקה לדחות את הלאו ד'לפני עיור', והדרא קושיא לדוכתין מדוע התירו להגיש מזון לפני מי שאינו מברך, ולדחות את איסור לפני עיור בפני מצות צדקה.

ואולי יש לחלק בין מצות צדקה למצות 'ולו תהיה לאשה', שאינה מתקיימת אלא בנערה זו שאותה אנס והוא מחוייב לשאת אותה. וממילא, כאשר היא אינה חפצה בו המצוה נעקרת לגמרי ממקומה. משא"כ בצדקה, שגם אם עני אחד מחל לנותן על הצדקה המצוה בכללותה לא נעקרה ממקומה, והוא יוכל לקיימה באותו עני בהזדמנות אחרת או בעניים אחרים. ונמצא, שעצם המצוה אינו ניתן למחילה.

1. הערת עורך: הפמ"ג (הובא במשנ"ב ס"ק יא) היקל בשמש עם הארץ שאינו יודע לברך, והתיר לתת לו מאכל משום צדקה אע"פ שיודע בו בודאי שלא יברך. ונימוקו, שמצות צדקה לא נפקעה בשביל שאינו יודע לברך. ובאמת צ"ע על נימוק זה, שאיסור 'לפני עיור' אינו נוגע לנכשל אם הוא מזיד או שוגג אלא למכשיל, ולא מצאנו שחילקו בזה. ואולי יש ללמוד מכאן להקל במקרה של הגשת אוכל לפני מי שאינו מברך מחמת שגגה, וצ"ע.

ר' יונה הוא משום דאתי עשה דצדקה ודחי לא תעשה דלפני עיור, כיצד ניתן ללמוד משם שגם צרכי פרנסה מצדיקים את דחיית האיסור, ומה המקום לדמות בין הדברים?

ועל כרחך איסור 'לפני עיור' שונה משאר האיסורים ויש לו גדרים מיוחדים, והטעם שהוא נדחה מפני מצות צדקה אינו משום "עשה דוחה לא תעשה". ובצדק הסיק באג"מ – שכשם שאיסור זה נדחה מפני צרכי מצוה כך גם ראוי לדחותו משיקולי פרנסה.

(וצ"ע במה שונה איסור זה מאסורים אחרים, ומהם השיקולים לדחייתו?)

ד. 'לפני עיור' במקום חשש לאיבה

עוד סברא להקל בנד"ד ובגדרי לפני עיור בכלל מצאנו ב'מנחת שלמה' (ח"א סי' לה אות א). הגרשז"א חידש מסברא דנפשיה שאיסור 'לפני עיור' נדחה מפני החשש לאיבה בין הבריות. ולמשל, אדם שהזמין לביתו אורח חשוב שאינו שומר תורה ומצוות, ואם לא יכבד אותו במאכל ומשקה כראוי הוא עלול לבוא לידי כעס ושנאה על כל ההולכים בדרך התורה, מותר להגיש לפניו מאכל ומשתה כדי להרבות את אהבתו. והביא סמך לחידוש זה מסוגייתנו – כשם שאיסור לפני עיור נדחה מפני מצות צדקה, כך ראוי לדחות מפני מצות אהבת הבריות.

ובהמשך דבריו הוסיף עוד נימוק: וכיון שאם לא יתן לו לאכול הרי יכשל האורח באיסור יותר גדול, נמצא דליכא כלל שום עבירה, כיון דליכא הכא שום נתינת מכשול, אלא אדרבה יש כאן הצלה ממכשול גדול מאד ע"י זה

ועיין בתוס' הרא"ש (בבא מציעא לב, א) שכתב סברא דומה לגבי מצות כיבוד אב, שמחילת האב על כבודו אינה מפקיעה את המצוה אלא לשעתה ואין בכוחה לדחות את העשה עולמית, ולכן אינה נחשבת למצוה שניתנת למחילה כמו לשאת את אנוסתו. ונראה, שלסברא זו כיוונו גם התוס' ישנים (כתובות לט, ד"ה אי) שחילקו בין עשה דכיבוד אב לעשה ד'ולו תהיה לאשה', וכוונתם שמצות כיבוד אב ואם אינה עשויה להדחות מן הטעם שכתבנו. ואע"פ שב'משכנות הרועים' (כתובות שם) ביאר את התו"י על פי טעמים אחרים, ולפיהם זהו דין מיוחד במצות כיבוד אב ואין ללמוד ממנה למצוות אחרות, נלענ"ד כמו שכתבתי.

אך לשיטת 'משכנות הרועים' יצא שמצות צדקה דומה למצות 'ולו תהיה לאשה', ואם כן גם היא אינה ראויה לדחות את איסור 'לפני עיור', וצ"ע. (ואין לתרץ שצדקה דומה לכבוד אב ואם בזה שעיקר המצוה היא התוצאה ולא עצם המעשה, ומשום כך היא אינה ניתנת למחילה. שהרי הנותן כסף לעני מקיים מצות צדקה בעצם הנתינה. ובמקום אחר הארכנו להוכיח שיש שני דינים במצוה זו, דין אחד לתת צדקה לעני בדגש על מעשה הנתינה ודין שני שיהיה לעני די מחסורו.)

עוד יש להקשות מן ה'אגרות משה' (אור"ח ח"ה, יג), שהרחיב עוד יותר את ההיתר של ר' יונה, והתיר למכור דברי מאכל למי שאינו מברך גם כשאינו עני, משום כדי חייו של המוכר. הוא מסתמך על סברת ר' יונה שהתיר לתת אוכל לפני שמש עני משום מצות צדקה, ומסיק שמצות צדקה לאו בדווקא אלא גם צרכי פרנסה בעלמא מצדיקים לדחות את החשש שהקונה יכשל באכילה ללא ברכה. ואם טעם ההיתר של

הולך מבית לבית לשכנע את דייריו לקנות את המיץ שלו, וסביר להניח שאלמלא נקט ביוזמה זו מצידו הם לא היו חושבים כלל על קניית מיץ.

מיהו, גם במוכר מזון שהקונים באים אליו לא ניתן להסתמך על הסברא שהזכרנו לכתחילה אלא רק במקרה שאדם כבר פתח מסעדה בדיעבד. ואמנם אז יש מקום לטענה שבעל המסעדה אינו יכול להפלות לרעה את מי שאינו מברך משאר הלקוחות, ולהמנע מלהגיש לו מזון בעודו מגיש לאוכלים אחרים, כיון שהדבר מעורר את איבתו. אך מי שבא להימלך בנו מלכתחילה אם לפתוח מסעדה באיזור שבו רוב הלקוחות אינם שומרי מצוות, או לפחות רבים מהם, יתכן שראוי להציע לו להמנע מפתחת עסק כזה העלולה להביא אנשים רבים לידי מכשול. ואם נלך בדרך זו, ראוי לנו להורות לאדם דתי שעליו להמנע מלכתחילה לשמש כמלצר במקום שמצויים בו סועדים שאינם מברכים. וכמו כן ראוי היה לגעור במי שמזמין לכתחילה קרובים ומכרים חילוניים לביתו ולשמחותיו ומציע להם מזון ומשקה, ואינו נמנע מכך משום 'לפני עיור'. ולא תמיד ניתן להצדיק זאת רק בחשש משום איבה, שכן מדובר בהימנעות פסיבית מהזמנה, וספק גדול עד כמה הדבר עלול להביא להכשלתם בשנאת הבריות החמורה יותר. אך לא מצאנו שנוהגים כן, וצ"ע.

אם כי יש להעיר, שקולא זו באיסור לפנ"ע במקום איבה אינה סותרת את הקולא שהבאנו לעיל בשמו של הגרש"ז, שהמוכר אינו צריך לחשוש שמא הוא מכשיל את לקוחותיו באכילה ללא ברכה וכדומה, אם עושה כן לצורך פרנסתו. כנראה נימוקים אלו עומדים כל אחד בפני

שהחליף אותו בקום ועשה במכשול יותר קטן.

ובמילואים והשמטות הוסיף:

ואף שכע"ז כתב גם הרעק"א (ביר"ד קפ"א ס"ו) לענין אשה המקפת פאת ראש האישה ומ"מ כתב רק בלשון "ואולי", שאני הכא דבזה שהוא נמנע מלכבדו הוא עצמו חשיב כמכשילו ביותר.

וכעין סברא זו כתב בחזו"א (שביעית יב, ט) לבאר מדוע תלינן לקולא באיסור 'לפני עיור' ואפילו כנגד רוב.

ונראה דהא דהקלו חכמים בספק אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עוור, והיה ראוי להחמיר בספקות. משום דאם באנו להחמיר בספקות נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלום מעצמנו וממהם, והן רק עמי הארץ וחייבין אנחנו להחיותם ולהיטיב עמהם, וכל שכן שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו ובינם, **ועוברים על לא תשנא ועוד כמה לאווין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו.**

יתכן לומר מכח סברא זו, שבעל מסעדה או מוכר מזון וכדומה רשאים למכור אוכל גם למי שחשוד על אכילה בלא נטילת ידים וברכות. שהרי אם יפלו אותו לרעה ולא יתנו לו – הדבר יתפרסם ויגרום למכשול גדול יותר של שנאה ואיבה, לא רק לו אלא לכל הציבור בארץ והחכם עיניו בראשו.

וכסניף לסברה זו יש לצרף שיקול נוסף, שהרי מוכר ירא שמים ודאי מקפיד על מכירת מזון כשר ואחרים אינם מקפידים כמותו, ובזה שהוא מוכר לכולם הוא מציל את לקוחותיו מקניית מזון שאינו כשר. אלא שאין די בכך כדי להעלות ארוכה לשאלה הנידונה, שעוסקת במקרה שאדם

המשווק הוא זה שמטעים את הבריות מיוזמתו. וגם אם נניח כדעת הגרשז"א שהמאכל אינו נחשב ל'חפצא' של איסור אלא לחפץ של היתר ואין בו משום 'לפני עיור' דאורייתא, עדיין אסור להגיש אותו ליהודי כל עוד ידוע לנו שהמקבל ישתמש בו בוודאות לעבור עבירה. ובנד"ד הרי ברור שהטועם את המיץ ישתה ולא יברך.

ה. אימתי המוכר אינו בגדר 'מכשיל'?

ולכן נראה שההיתר לעבור על 'לפני עיור' אינו מצטמצם למצות צדקה בלבד ומשום 'עשה דוחה לא תעשה', אלא זהו דין מיוחד ב'לפני עיור' שהוא נדחה מפני כל מצוה, ואפילו אם היא ניתנת למחילה. ויש לתת קצת טעם בדבר, שהרי אם איסור לפנ"ע אינו נדחה מפני מצוה אחרת, נמצא שהנמנע מלקיים אותה נכשל בעצמו בעבירה. ומאי חזית שאדם יימנע מלהכשיל את זולתו בעבירה, כאשר המכשיל עובר בעצמו עבירה אחרת ונכשל בה.

לכן מסתבר לומר שהתורה כלל לא ציוותה על 'לפני עיור' במקום מצוה. ולמשל, אין לאסור הגשת אוכל כשר לעני כשהמושיט מקיים מצות צדקה, אע"פ שלכאורה הוא מכשיל את העני באכילה ללא ברכה. שהרי אדרבה, העני שאינו מקפיד על נטילת ידיים וברכה הוא זה ש"מכשיל" את מי שמגיש לו בביטול מצות צדקה, ואין להעדיף את המניעה מהכשלת העני על המניעה מהכשלת המגיש לו.

ואמנם ניסוח זה אינו מדויק, שלא מצינו איסור "לפני עיור" החל על העני בביטול מצות עשה של הנותן, ולא באנו אלא להטעים את הסברא שאין משום

עצמו ואינם תלויים זה בזה, אך ודאי יש ללמוד מסברות אלו שלאיסור 'לפני עיור' יש גדרים מיוחדים, ומכחם יש ללמד זכות על המקילים בכל הדוגמאות שהבאנו, ועיין לקמן.

ברם יש להדגיש, שההכשלה בנידון דידן חמורה יותר משאר הדוגמאות האחרות שהזכרנו, וצריך לדקדק היטב אם יש מקום להקל במקרה זה. כאן מדובר שהמשווק עובר מבית לבית ופונה בנפרד לכל דייר ודייר באופן אישי ומציע ביוזמתו את מרכולתו, וביכולתו לפסוח על פלוני או על אלמוני לפי שיקול דעתו. דיירים אלו לא ישימו לב לכך ולא יבואו לידי איבה, וממילא הדר דינא שהוא זה שמכשיל אותם ולא הם אלו שמכשילים אותו ואת עצמם. ויתכן להורות לו שהוא חייב לפסוח על בתייהם של החשודים בשתיה ללא ברכה, כדי שלא להכשילם בידיים.

ואמנם במקום שאינו מכיר את בני הבית ואינו יודע מראש אם הם חשודים על הברכה, ורק כאשר הוא נמצא כבר בתוך הבית הוא מגלה זאת, יש מקום לטענה שאם יצא אז כדי שלא להכשילם הוא עלול לגרום לאיבה ושנאה. אך מאידך יש לטעון כנגדו – מאי קסבר, וכי אינו יודע שרובם של הדיירים בשכונה זו אינם שומרי מצוות? וצ"ע.

ועוד צד להחמיר בנד"ד, שכאן המוכר מטעים את לקוחותיו בידיו ועושה כן ביוזמתו. ולא דמי למוכר מזון בחנות שהקלו בו משום שהקונים באים אליו מעצמם. ואפילו לא דמי למלצר המגיש מזון לסועדים, שאמנם מושיט אותו לפנייהם באופן אקטיבי אך מאידך לא הוא הזמין אותם אלא הם באו ביוזמתם והם אלו שבחרים את המזון. ואילו בנד"ד

לפנ"ע כשהמכשיל עושה כן לצורך מצוה. ואולי יש מקום להרחיב גדר זה ולתלות אותו בכוונתו הכנה של ה"מכשיל". דהיינו, שבכל מקום שכוונת המכשיל אינה לרעת הנכשל אלא לטובתו אין בה משום לפנ"ע, אלא אדרבה הנכשל הוא זה שגורם מכשול בפני חבריו החפץ בטובתו. ולא כל כמיניה של מומר הנכשל בעבירה למנוע את המכשיל מלקיים בו מצות צדקה, או לעשות לטובתו לצורך גדול אחר, ובלבד שאינו נותן לו את החפצא של העבירה בעצמה. (ואולי יש בכך הסבר חלקי לדברי הש"ך בסי' קנא ס"ק ו' עיין להלן) וצע"ג בחידוש זה. וכבר כתבנו שהמכירה בנד"ד חמורה יותר משאר מכירות, גם לגבי ההגדרה האחרונה שהזכרנו. משום שיש לחלק בין מכירת מצרכי מזון לכל אדם בין שמברך ובין שאינו מברך, שאז אין לתלות את קולר הכישלון בצווארו של המוכר אלא בצווארו של הקונה, לבין הפצה יזומה של דברי מאכל כשהסוחר עובר בעצמו מבית לבית ואינו פוסח על בתייהם של מי שאינם מברכין. במקרה הראשון, אין לראות את המוכר כמכשיל את חבריו, אלא אדרבא חבריו הוא זה שהכשיל את עצמו, לפחות כשהעסק כבר פתוח ואין יכולת להמנע מלמכור לכל דכפין. יתרה מזו, מסתבר שמותר לפתוח עסק זה גם לכתחילה, שהרי הבעלים מייעדים את העסק לכשעצמו למי שנוהג כהלכה ומברך על אכילתו, ואילו מי שאינו מברך חוטא למטרה זו והוא זה שמכשיל את עצמו. מה שאין כן כשהמוכר עובר מבית לבית כדי להציע את מרכולתו ומייעד אותה לבני הבית באופן ספציפי, מסתבר לתלות בו את המכשול שנגרם לחבריו ולא בזולתו.

ו. בין איסור 'לפני עיור' לאיסור 'מסייע' ועלה על דעתי לומר שבמקום שגדרי 'לפני עיור' דאורייתא אינם מתקיימים, האיסור מדרבנן יצא לגמרי מכלל גדרים אלו של הכשלה בעבירה אלא נכנס לגדרים אחרים לגמרי. ולדוגמא, אם נניח שאיסור 'לפני עיור' דאורייתא נוהג רק במקום שהמכשיל מושיט חפץ ממשי של איסור כגון כוס יין לנזיר ואבר מן החי לבן נח – יתכן שאם מכשילו בדרך אחרת אינו עובר על 'לפני עיור' מדרבנן, אלא על גדרי 'מסייע לדבר עבירה' שהוא גדר אחר. וכן בכל מקום שמצינו איסור דרבנן כמו בחד עברא דנהרא שאינו אסור מדאורייתא אלא מדרבנן, הגדר של האיסור אינו משום 'לפני עיור' אלא משום 'מסייע לדבר עבירה'.

ובאיסור מסייע מצינו קולא לדעת הש"ך (סי' קנא ס"ק ו'), שהוא אינו חל על המומר לאותה עבירה, וטעמו משום שהמומר אינו בגדר "אח"ך" לאותה מצוה. ולדוגמא, לדעתו אין איסור בהשאלת כלי עבודה לחשוד על השביעית, אם המשאל יודע בוודאות שהלה עשוי לעבוד בו בשביעית במזיד. ולא אסרו להשאל לו כלים אלא במקום שיש צד להסתפק שמא הוא אינו שומר שביעית בשוגג, שרק אז יש איסור בהשאלה משום הכשלה. ואע"פ שבגיליון מהרש"א (לגר"ש איגר שם) השיג עליו ודחה את ראיותיו, מכל מקום ה'אבני נזר' (יו"ד סי' קכו) הגיע למסקנה הפוכה והצדיק את הש"ך. וכתב בטעמו של דבר, שאיסור מסייע אינו אלא משום שכל ישראל ערבין זה בזה, אך מומר לעבירה מסוימת אינו בכלל הערבות למצוה זו. יעוי"ש.

בין שותפין וסוחרים במדינה.

ובסיום דבריו הוסיף שיש להסתמך על הב"ח (סי' קסט ס"ק ב), שהתיר לתת אוכל לפני שמש עם הארץ אפילו כשיודע בו שלא יברך. ובמג"א (ס"ק ו) ביאר את סברתו משום שהשמש אינו עובר על האיסור לאלתר בשעה שנותן לו את הפת, אלא רק אח"כ בשעה שאוכל בלא ברכה. אלא שהב"ח תלה לקולא גם באפשרות שהשמש יברך בכל זאת, ואילו הגרמ"פ התיר אפילו במקום שידוע לנו בוודאות שהוא לא יברך. וכמו כן, הגרמ"פ היקל אפילו במקרה שאין לנכשל אפשרות להשיג את האוכל במקום אחר, ועם כל זאת התיר. וכנראה גם הוא סובר שלאיסור "לפני עיור" יש גדרים מיוחדים, ובצירוף סניפים נוספים איסור זה נדחה אפילו מפני שיקולי פרנסה ונימוסים חברתיים.

וכיוצא בזה פסק גם הגר"ש אלישיב (בקובץ תשובות סי' כ'), והתיר במפורש למכור מזון לחשודים על הברכה לצורכי פרנסה, וסמך על זה שגם לצדקה התירו. ובנה את היתרו על שלושה יסודות:

- א. מדובר באיסור דרבנן שיש להקל בו.
- ב. כיון שיש בשוק עוד מוכרים אחרים אין זה בכלל "תרי עברי דנהרא", וכדעת הכתב סופר (יו"ד סי' צג) החולק על המשל"מ (מלוה ולווה פ"ד ה"ב) וסובר שהמוכר אינו עובר על לפנ"ע דאורייתא במקום שהקונה יכול להשיג את האיסור ממקורות אחרים, אע"פ שגם המוכרים האחרים הם יהודים.
- ג. האוכל שנמכר אינו החפצא של האיסור בעצמו, ועל כן החשש שמא הקונה יאכל בלא ברכה אינו עומד בגדרי "לפני עיור".

ואם נאמר כן, נוכל ללמד זכות על המוכרים מזון לאנשים שאינם שומרי מצוות גם מטעם זה, שיש להם מקום לסמוך על הש"ך. מיהו זהו חידוש גדול שלא מצאתי לו אסמכתא ברורה, הבו לא להוסיף עליו. ובפרט שאת ההיתר למכור מזון יש לבסס יותר על מש"כ לעיל בשם החזו"א והגרשז"א, ולדעתם יש לחלק בין מוכר מזון שהלקוחות באים אליו – שם יש חשש לאיבה, לבין מי שעובר בין הבתים ומציע לכל דכפין לקנות את המזון – שאין לו סיבה לחשוש לאיבה, ולכן לא הייתי סומך על דעתי העניה בעניין זה. ובפרט שהשואל הוא בן תורה, ראוי להמליץ לו למצוא פרנסה כשרה יותר.

אך אם אינו עובר מבית לבית אלא פותח דוכן במקום מסוים, והאנשים שבאים לדוכן טועמים בעצמם מהמיץ יש מקום לומר שדינו כשאר מוכרי המזון שנהגו לסמוך על ההיתרים שכתבנו.

ז. נתינת אוכל לחשוד לצורך פרנסה

לעיל הזכרנו את האג"מ שלא חשש להכשלתם של הקונים מוצרי מזון ואינם מברכים עליהם. וז"ל האג"מ (או"ח ח"ה סי' יא):

אבל מכל מקום פשוט שאין בזה משום לפני עיור אף למי שאינו עני. דאם היה לאו דלפני עיור, לא היה מתיר אף בשביל מצות צדקה, ולכן אם הוא צריך ליתן לו גם מטעם אחר, כהא דבא אצלו שותף שלו, ויודע שלא ישמע לו ליטול ידיו ולברך, רשאי ליתן לו, אף שלא יטול ידיו ולא יברך. **ולא רק כשנוגע ממש לפרנסה, אלא אף מצד נימוסים הנהוגים**

ח. טעימת מיץ בעלמא

והנה השואל הציע להציל את עצמו מאיסור לפני עיור באופן זה, שהוא יגיש לפני מי שנראה שאינו מברך רק מעט מיץ לטעימה בעלמא, ואז הוא יהיה פטור מן הברכה כמבואר בשו"ע (אורח חיים סי' רי סעי' ב):

הטועם את התבשיל אינו צריך לברך עד רביעית ואפילו אם הוא בולעו. וי"א שאם הוא בולעו טעון ברכה, ולא פטור את הטועם אלא כשחזור ופולט ואז אפילו על הרבה אינו צריך ברכה.

והרמ"א הכריע שם:

וספק ברכות להקל.

וא"כ יש מקום להקל אם יציע להם לטעום רק מעט מן המיץ לשם טעימה ולא לשם רוייה, ולפי טעימה זו יראו כי טוב. ואע"פ שאם יתכוונו לשתות יתחייבו בברכה זהו רק ספק, וכבר הוכחנו שאיסור 'לפני עיור' אינו נוהג במקום שאנו מסופקים אם יבוא לידי מכשול או לא. אלא שראוי למנוע לגמרי אפשרות של שתיה מרובה, ועל כן מומלץ להשתמש בכוסיות קטנות שאין בהן רביעית.

מיהו לא העלינו לכאורה ארוכה לבעייתנו. שהרי מטרת המשווק שכל מי שיטעם מעט, ישתכנע בסופו של דבר לקנות ממנו כמות גדולה שיש בה שיעור החייב בברכה, ונמצא שהוא מכשילו בשתיה ללא ברכה. ואין לראות את הקניה הגדולה כמילתא אחריתא, שאותה לא ניתן למנוע מחשש לאיבה, שהרי מלכתחילה כל חפצו של המפיץ ושל מפעיליו שטעימת המיץ תביא את הטועם לידי קניה, ורק לשם כך הוא נשלח לעבודה זו. מיהו נראה שמה שישתו אחרי שיקנו אינו בכלל לפני"ע כמש"כ לעיל בכל מכירת מזון.

אלא שיש מקום גם כאן לומר שאם לא הוא יעשה זאת יעשה זאת מישהו אחר, ולדעת החולקים על המל"מ אין כאן לפני"ע מדאורייתא. ועוד טעם להקל, שהרי אותו אחר לא יקפיד כמותו להגיש את המיץ בכוסיות קטנות כמו שהצענו, ונמצא שהוא אינו מכשיל אלא אדרבה הוא מציל מאיסור חמור יותר. וכמו כן יש להקל משום שאין כאן חפצא של איסור ממש, ואין זו הכשלה גמורה. ואם נצרף את סברת הפוסקים שהמכשיל את חברו באיסור דרבנן אינו עובר בלפני"ע מהתורה אלא רק מדרבנן, הרי ודאי מדובר רק באיסור דרבנן של אכילה בלא ברכה, וספיקא דרבנן לקולא.

מסקנות

א. מכירת מזון למי שאינו מקפיד על ההלכה, ובידוע לנו שהוא עלול לאחר זמן להיכשל באיסורים מותרת, כגון: אי-הפרדה בין בשר לחלב, אכילה בצום, אכילה בלא ברכה, וכל כיו"ב. מכיון שאין כאן חפצא של איסור אין כאן לפני"ע מה"ת.

ב. החשש לאיבה מצדיק הענקת יחס שווה ללקוחות שומרי מצוות ולאלה שאינם. ומשום כך מותר לבעל עסק ולעובדיו להגיש דברי מאכל לפני כל לקוחותיו, גם כשהאכילה היא מיידית כדי שלא להפלות חלילה בין אלו לאלו.

ג. מאידך, קולות אלו לא נאמרו במקום שהמוכר יוזם פניה ישירה ללקוחותיו על פי בחירתו, משום שאם ימנע מלפנות ללקוח חילוני הוא ודאי לא יפגע, ואין חשש לאיבה. ויש לשקול היטב את המציאות בכל מקרה ומקרה, אם אמנם אין כאן חשש לאיבה.

בשעת הדחק ולצורך פרנסה, שהוא יציע ללקוחותיו לטעום את המיץ בכוסיות קטנטנות שאין בהן אלא כדי טעימה בלבד, וטעימה כזו פטורה מברכה. ואם הטועם יתרצה בסופו של דבר ויקנה מיץ בכמות גדולה – עדיין אין זו הכשלה גמורה, כמוזכר במסקנה א.

ד. במקרה הנידון אין היתר למשווק להציע ביוזמתו טעימה מן המיץ ללקוחות החשודים בעיניו כמי שאינם מקפידים על ברכה, כדי שלא להכשיל אותם בשתיה ללא ברכה. ובלבד שיש בכמות המיץ שהוא מגיש לפניו שיעור ברכה. והפתרון שיש להציע לו כיון שמדובר

סימן יט

קריאה בתורה לבר מצוה בתפילת מנחה

ב. מיהו הציבור שרשאי לקרוא בתורה במנחה?
מסקנה

ראשי פרקים
שאלה

א. קביעת קריאת התורה בתפילת מנחה

* * *

החול, והריכוז קשה בפרט למי שאינו מורגל בהן. וכתוצאה מכך, לא פעם הדבר גורם לפטפוטים רבים בשעת התפילה וקריאת התורה, ולמתפללים הקבועים נגרמת עגמת נפש בשל הפגיעה בקדושת המקום והתפילה. (ולא פעם אנו שואלים על חגיגת בר מצוה שכזו – לשמחה מה זו עושה? האם לא עדיף לבכות מאשר לשמוח? ומלבד זאת, איזו תועלת חינוכית מפיק הנער העולה לתורה בצורה זו?)

כדי לשנות את המצב העגום הקיים כיום עלתה ההצעה, שבתי הכנסת יזמינו את בר המצוה לעלות לתורה בימות החול ולא בשבת. וכדי לאפשר לבני המשפחה

שאלה*

מנהג ישראל מדורי דורות הוא, שבר מצוה עולה לתורה בשבת הסמוכה לכניסתו לעול המצוות בנוכחות קרובי משפחה וחברים. מנהג זה רווח גם בקרב הציבור שאינו שומר שבת כהלכתה, ובמקרים רבים ההתכנסות המשפחתית מלווה בחילול שבת מחפיר מצד קרובים ומכרים הנוסעים בשבת כדי להשתתף בשמחה, וביניהם אף בר המצוה עצמו ומשפחתו.

בנוסף לכך, יש קושי לבתי הכנסת לשלב בתוכם את בעלי השמחה החילוניים בתפילה. תפילת השבת וקריאת התורה ארוכות מאוד בהשוואה לימי

* טבת תשס"ה, לרב משה הוכמן ישיבת ת"א.